

Н. І. Шиловакандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри психології
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРЯМОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ СУЧАСНОГО ПІДЛІТКА

У статті проаналізовано різні підходи до вивчення спрямованості особистості підлітка. Розглянуто роль та особливості розвитку даного феномена погляду діяльнісного й особистісного підходів. Визначено сутність поняття спрямованості, узагальнюючи західні, радянські та вітчизняні моделі. Акцентовано увагу на життєвих цілях і активності підлітка, що розуміється як здатність його до суспільно корисного перетворення навколишнього світу через діяльність. Розкрито основні структурні компоненти спрямованості підлітка, як-от мотиви, цілі, інтереси, схильності, здібності, переконання, настанови, ідеали, світогляд.

Ключові слова: підлітковий вік, спрямованість, особистість, мета, мотив, настанова, діяльність, самореалізація, внутрішній світ людини.

Постановка проблеми. Підлітковий вік є важливим періодом у розвитку особистості, адже саме на цьому етапі починається вступ до самостійного дорослого життя, коли перед підлітками постає багато серйозних питань, які потребують відповідального вирішення. Саме ця вікова група характеризується наявністю прагнення до внутрішньої позиції дорослої людини, усвідомлення себе як повноцінного члена суспільства, визначення в житті, прийняття себе, оцінювання можливостей поряд із розумінням свого місця і призначення в житті. На цьому етапі відбувається дуже швидкий розвиток не тільки у фізичному плані, але й у психологічному. Значних змін зазнає процес розвитку особистості. Головною особливістю підлітка є особистісна нестабільність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості розвитку особистості в підлітковому віці досліджувалися представниками класичних та сучасних теорій (І. Бех, І. Булах, Ш. Бюллер, Л. Виготський, М. Кле, Ф. Райс, В. Татенко, М. Томчук, С. Томчук, Д. Фельдштейн, Е. Шпрангер, В. Штерн та ін.). Наукові пошуки, пов'язані із процесом розвитку спрямованості особистості даного вікового періоду, вивчають питання формування особистісних якостей підлітків (Б. Ананьєв, К. Абульханова-Славська, І. Бех, Л. Божович, І. Булах, Д. Фельдштейн та ін.). Особлива увага сучасних психологів приділяється вивченню реального стану і психологічних особливостей спрямованості особистості зростаючої людини, яка цілком сприймає поведінку дорослих і пропускає її крізь призму власного бачення світу.

Мета статті – теоретично обґрунтувати й емпірично вивчити цільову спрямованість особистості сучасних підлітків.

Виклад основного матеріалу. Д. Фельдштейн [10] розглядає проблему сенситивності підлітків до кола нових соціальних впливів, що постійно зростає, періодами спрямованості їхньої активності на вироблення самооцінки, на самоствердження і демонстрацію своєї індивідуальності. Водночас дослідник зазначає, що в позиції «Я в суспільстві» молода людина залишається суб'єктом, що визначає та оцінює масштаб і значущість впливів, які на неї діють [10].

Свої дослідження Д. Фельдштейн зосереджує на проблемі структури підліткового віку й обґрунтовує положення про його багатостадійність, поліфазність, про наявність на кожному ступені розвитку мікроперіодів. Проте в доповіді 2013 р. дослідник зазначає, що вікові межі особистісних криз дітей молодшого шкільного віку та підлітків зсунулися, що вимагає нової періодизації психічного розвитку. Автор вважає, що особистість підлітка дістає розвиток у системі його діяльності, яка характеризується своєю масштабністю, багатоплановістю, соціальною обумовленістю і схвалюваністю суспільством. Вона регулюється все більш актуалізованою потребою молодшої людини в оцінюванні себе в системі «Я і моя корисність для суспільства». Ця оцінка опосередкована оцінкою дорослого суспільства [10].

Сенситивність підлітків до соціальних цінностей, а також полегшення їх засвоєння, зумовлюються прагненням посісти суспільно значущу позицію, досягти визнання у світі дорослих. Прагнення підлітків до включення в різні групи однолітків пояснюється Д. Фельдштейном потребою опанувати соціальну ситуацію дорослого, довести соціальному оточенню свою значущість і показати свої можливості. Проте останнім часом, як зазначає Давид Йосифович, у підлітків знизи-

лася активність, бажання негайно діяти, водночас посилюється емоційний дискомфорт. Також наявний зв'язок внутрішнього плану дій і зниження рівня підліткової допитливості [10].

Проблему спрямованості сучасних підлітків розглядали у своїх дослідженнях М. Томчук і С. Томчук. Вони зосереджували увагу на деструктивному впливі інформаційних засобів на емоційно-почуттєву сферу даної вікової категорії, і, як наслідок, виникнення негативних змін у спрямованості особистості. Сьогодні безпосереднє спілкування з ровесниками перейшло в спілкування в соціальних мережах, що формує в підлітків потребу, звичку до перебування у сфері ілюзій, певну дереалізацію, вихід із реальної дійсності. Тривале спілкування з компютером розвиває в багатьох із них відповідну залежність, призводить до завчасної автономізації особистості, конфлікту зі старшими, зниження успішності та сповільнення темпу потенційно можливого в даному віці високого рівня психічного розвитку особистості [9]. Тому в підлітків відбувається закріплення егоцентричної позиції, сталість у саморозвитку через падіння ціннісного компонента цільової спрямованості.

М. Томчук і С. Томчук зазначають, що прагнення до дорослості схиляє підлітків до пошуку ідеалу справжньої дорослої людини, водночас на другий план у них відходять моральні особистісні якості їхнього ідеалу. А тому, з огляду на вільний доступ до телепередач, Інтернету, соціальних мереж, враховуючи їхній незначний життєвий досвід життєдіяльності, підлітки й знаходять для себе не завжди адекватні в моральному плані взірці для наслідування [9].

Д. Фельдштейн розробив типологію спрямованості особистості підлітків, яка доповнює уявлення попередників щодо провідних мотивів означеної вікової категорії. До першого типу відносяться підлітки з позитивним ставленням до себе та до соціального оточення. Другий підтип, який Д. Фельдштейн назвав «гуманістична спрямованість», містить індивідуалістичну позицію. Другий тип включає підлітків із депресивною спрямованістю. Для них характерна занижена самооцінка і стриманість щодо суспільства. До третього типу належать підлітки із суїцидальною спрямованістю, вони пасивно ставляться до себе та до суспільства, коло їхніх цілей значно звужується або зовсім зникає [10].

К. Абульханова-Славська вбачала важливу роль у розвитку особистості підлітка не тільки в зовнішньому впливі, але й у власній діяльності. Водночас вона виділила основні особливості, які впливають на розвиток: увага, воля, спрямованість, здібності, темперамент, характер [1]. Спрямованість особистості підлітка розглядається в контексті взаємозв'язку з мотивами діяльності, які спричиняють способи задоволення потреб

людини. Спрямованість особистості визначається мотивацією, яка являє собою стійку систему мотивів підлітків [1].

К. Абульханова-Славська характеризує розвиток спрямованості в підлітковому віці як наслідок взаємозв'язку провідних мотивів діяльності, яку здійснюють підлітки, і значення якої ними усвідомлене. Важливими в розвитку є взаємовідносини в групі, що формуються шляхом виникнення групової структури. У молодшому підлітковому віці спрямованість виникає переважно як результат стилю внутрішньогрупових відносин. Провідні мотиви діяльності в молодших підлітків зазвичай ще не склалися, тому їхня поведінка характеризується ситуативністю, наявністю зовнішніх впливів і емоційних спалахів [1].

Н. Рейнвальд вивчала типи спрямованості особистості в підлітковому віці. Вона має свою системну психологічну концепцію особистості, яка об'єднує основні риси людини в суспільному житті та її розумові здібності. Головною причиною активності особистості визначається її спрямованість. Поряд із поняттям мотиву вона виділяє поняття потреби [7].

Конструктивним вираженням спрямованості особистості є її світогляд і сенс життя, які формують ціннісні орієнтації. Основою особистості як члена суспільства є тип її спрямованості. Н. Рейнвальд визначала його як провідну мотивацію, яка формує спосіб життя людини, основні важливі цілі та спосіб самореалізації. Спрямованість виступає системоутворювальним чинником особистості.

Н. Рейнвальд виділила типи спрямованості особистості підлітка: тип творця, тип споживача (включає два підтипи: споживач-трудівник, споживач-дармоїд), тип руйнівника [7].

Істотним недоліком ряду типологій є те, що в них різні рівні та форми прояву відхилень у поведінці не співвідносяться з нормою, тобто із проявами свідомості та поведінки учнів, які не викликають труднощів у педагогів. Щодо зазначеного цікавою є робота Н. Рейнвальд. Відповідно до її типології, благополучні та неблагополучні підлітки можуть диференціюватися за критеріями: творець (проявляє творчу активність і позитивне ставлення до навчання, суспільно корисної діяльності); споживач (бачить основний сенс свого життя в максимально можливому споживанні матеріальних і меншою мірою духовних благ); руйнівник (джерелом самоствердження для нього є порушення наявних правил, норм, прагнення до знищення матеріальних і духовних цінностей) [7].

Радянські дослідники Л. Божович і М. Неймарк розробили класифікацію за видами спрямованості особистості: з колективістською спрямованістю; з діловою спрямованістю; з особистою спрямованістю; зі змішаною спрямованістю (або без явної спрямованості) [3].

Л. Виготський і Л. Божович досліджували проблему спрямованості підлітків у контексті особистісних інтересів. Л. Виготський докладно описав інтереси підлітків і визначив їх провідне місце в психологічному розвитку особистості даного вікового періоду [6]. Лев Семенович зазначав, що всі психологічні функції особистості на певному етапі розвитку, особливо в підлітковому віці, діють відповідно до певних законів, і в жодному разі не хаотично та безсистемно. Вони спонукаються інтересами, прагненнями та потягами особистості. Л. Виготський [6] охарактеризував підлітковий вік як такий, коли відбувається відмирання старих інтересів і поява на їх місці нових, які і становлять основу розвитку.

У підлітковому віці відбуваються перебудови в самих різних сферах психіки. На думку Л. Божович, кардинальної зміни зазнає і мотивація. На перший план виходять мотиви, які пов'язані з майбутнім. Уся мотиваційна структура відзначається своєю ієрархічністю. Мотиви в даній віковій категорії діють не хаотично, а виникають у результаті свідомо поставленої мети і свідомо прийнятого вибору шляху її досягнення. Головне новоутворення підліткового віку – у формуванні мотиваційної сфери [3].

Проблему спрямованості підлітків Л. Божович розкриває через напруженість, яка виникає у зв'язку з появою нових інтересів: «Особистісні інтереси, на відміну від епізодичних (ситуативних), характеризуються своєю ненаситністю: чим більше вони задовольняються, тим більш стійкими і напруженими стають. Такими є, наприклад, пізнавальні інтереси, естетичні потреби та ін. Задоволення таких інтересів пов'язано з активним пошуком (або творенням) предмета їх задоволення. Це штовхає підлітків до постановки все нових і нових цілей, що часто виходять за межі сьогоденного дня» [3, с. 29].

Цілеспрямованим підлітка робить наявність у нього конкретних особистісних інтересів, що розвиває в нього зібраність і організованість. Він набуває вольових рис характеру і його життєва позиція значно стверджується. Л. Виготський підкреслював переважання важливості цілей над волею і стверджував, що підлітка характеризує «не слабкість волі, а слабкість цілей» [6].

Ненасиченість інтересів підлітків породжує такі якості особистості, як цілеспрямованість та вольові риси, але значний вплив має мотиваційна сфера. Саме вона вимагає чіткої організації поведінки для реалізації поставлених завдань, швидкість якої залежить від домінування одного мотиву над іншим. Отже, мотиви другого порядку із часом набувають рис головних і перебудовують весь життєвий шлях підлітка, його внутрішній світ. Вони стають домінуючими в ієрархічній структурі його мотиваційної сфери і підпорядковують всі інші його потреби і прагнення.

Особливості розвитку психіки й особистості підлітка в контексті проблеми спрямованості досліджувалися сучасними українськими психологами (І. Бех, І. Булах, В. Татенко та ін.).

І. Бех [2] має своє бачення розвитку спрямованості підлітків, яке має тісні зв'язки з концепцією провідних інтересів підлітків Л. Виготського [6]. Іван Дмитрович стверджує, що спрямованість особистості підлітка найбільше корелює із системою його інтересів, що проявляються в його поведінці та діяльності. Цю систему інтересів (домінант) утворюють: егодомінанта, домінанта далі, потяг до опору, подолання, вольової напруженості [2].

На думку І. Булах [4], основним завданням шкільного психолога в роботі з підлітками стосовно розвитку спрямованості особистості є використання комплексу психокорекційних методів, що сприяють розвитку і адаптації до сучасного навколишнього середовища їхньої моральної самосвідомості. Основним методом у роботі практичного психолога вона визначає психологічне консультування. Головним завданням цього процесу І. Булах [4] ставить надання психологічної допомоги підліткам, що переживають особистісні труднощі в особистісному зростанні, досягненні цілей, задоволенні потреб у визнанні та прийнятті рішень. Самореалізація підлітків має тісний зв'язок із розвитком їхньої моральної самосвідомості: засвоєнням моральних понять і почуттів, посиленням відповідальності за себе й за інших, підвищенням рівня моральної саморегуляції [4]. Проте І. Булах наголошує на спонуканні підлітків до самостійного пошуку оптимального вирішення своїх проблем. Складність процесу консультування молодого покоління дослідниця визначає в тому, що психологу важливо обережними висловлюваннями допомагати визначитися підліткам, самостійно актуалізуючи власні соціальні позиції. Одним із найважливіших психологічних завдань практичного психолога вона визначає формування в підлітка готовності до розгорнутої орієнтації в загальнолюдських цінностях. Саме такі орієнтації допомагають молодій особистості здійснювати правильні вибори в різних життєвих ситуаціях [4].

Експериментальне дослідження цільової спрямованості особистості підлітка передбачає діагностику за методикою дослідження цільової спрямованості особистості Я. Васильєва [5]. Вона була використана з метою виявлення головних цілей, які ставили перед собою підлітки, визначення рівневої структури таких цілей, а також виділення трьох позицій: егоцентричної, раціональної й альтруїстичної. Кількість цілей обмежувалася двадцятьма і потрібно було встигнути визначитися з основними життєвими цілями за десять хвилин. Отримані цілі відображали спонтанну психічну діяльність суб'єктів, адже жодних інструкцій, окрім

Таблиця 1

Кількісні характеристики сфер цільової спрямованості підлітків (n = 353)

Сфери спрямованості	Загальна кількість цілей	% до загально обсягу цілей	Вихідний список цілей	Значущість цілей	Час здійснення цілей	Реалізація цілей	Залежність від мене	Емоційне ставлення	Вольове зусилля
Особистісна	1643	23	6,1	7,3	4,8	6,1	6,6	7,1	6,2
Інтимна	435	6	8,2	10,1	5,7	5,1	5,3	5,2	5,0
Сімейна	912	13	9,9	9,2	5,2	4,3	4,6	6,9	5,4
Дружня	1 204	17	7,6	8,4	3,6	5,7	5,4	7,3	5,2
Навчальна	856	12	11,2	10,6	4,2	5,2	5,2	5,4	5,9
Суспільна	679	10	12,5	11,3	6,1	4,0	4,8	4,2	3,8
Самодіяльна	1 331	19	9,7	9,8	3,5	6,9	6,8	5,3	5,3

завершення двадцяти речень, не давалося. Тому підлітки могли завершувати їх у будь-якій послідовності. Єдина умова, що обмежувала респондентів, – брак часу. Саме обмеженість у часі та спонтанність сприяли отриманню достовірних цілей, які на момент проведення дослідження мали значущість. За дефіциту часу досліджувані підлітки менше замислюються над змістом речень, які завершують, що стимулює їхню активність. Також методика дозволяла побачити віддаленість мети. Це дозволило дати характеристику суб'єкту: наскільки він готовий йти до своєї мети, що він здатен зробити для її реалізації. Цей чинник показує, що дальні цілі є найбільш високими в гуманістичному та морально-етичному плані [5].

Методика дослідження цільової спрямованості особистості є проєктивною, тому аналізу підлягав зміст завершених речень. Отже, досліджувані підлітки перебувають у ситуації, з якої можуть вільно і спонтанно включати в майбутнє цілі різного складу. Після цього кожна мета підлягала аналізу самими підлітками для отримання додаткових даних. Після розрахунків кількості цілей у кожній зі сфер, можна визначити провідні для особистості області. Внаслідок чого визначаються позиції особистості, за кількістю цілей кожної позиції. Далі розраховуються провідні позиції особистості за вихідним списком і списком значущості, кожна окремо.

У дослідженні брали участь 80 учнів 7 класів Миколаївської ЗОШ № 48, 115 учнів Миколаївської гімназії № 2, 108 учнів Юридичного ліцею, 50 учнів восьмих класів Миколаївського обласного центру туризму краєзнавства та екскурсій учнівської молоді. Загальну вибірку становили 353 школярі – 194 жіночої та 159 чоловічої статі.

Всього було проаналізовано 7 060 цілей, які становлять сім сфер спрямованості особистості (табл. 1). Перед підлітками ставили завдання не тільки розташувати цілі за значущістю, але й оцінити час здійснення, реалізацію, залежність від себе, емоційне ставлення та вольове зусилля за десятибальною шкалою.

Результати показують перевагу кількості цілей, пов'язаних з особистими потребами. Особиста сфера цільової спрямованості містить цілі, пов'язані з піклуванням про себе, орієнтовані на своє Я. Вони у своїй більшості егоцентричні, меркантильні й утилітарні. Але до цієї ж сфери належать і цілі, спрямовані на підтримку здоров'я та на самовдосконалення. Особистісна сфера становить 23% від загального обсягу цілей, що свідчить про зосередження сучасних підлітків на сьогоднішні, вони стають егоцентричними.

Висновки і пропозиції. Отже, можна зробити висновок, що розвиток цільової спрямованості має сенс вже в молодшому шкільному віці, якщо розглядати аспект ставлення до себе та до оточення. Однак наявність системи власних норм (переконання, ідеали, принципи), а саме стійкої власної позиції, притаманна вже підлітковому віку. Саме під час цього періоду розвитку з'являються умови, що сприяють утворенню цільової спрямованості як досить стійкої характеристики особистості. Означений феномен виступає певним новоутворенням підліткового віку, а його рівень сформованості може визначатися як показник соціального розвитку молодої людини. Результати показали, що в підлітків переважає кількість цілей, пов'язаних з особистими потребами. Отже, цільова спрямованість підлітків як максимальний ступінь виявлення індивідуальності особистості за адекватного рівня її адаптації може бути охарактеризована через розвиток її сфер, які відображають узагальнені показники кожного компонента цільової спрямованості підлітків. Це свідчить про нагальну потребу в організації системи роботи з розвитку і збереження цільової спрямованості сучасних підлітків.

Література:

1. Абульханова-Славская К. Развитие личности в процессе жизнедеятельности : психология формирования и развития личности / К. Абульханова-Славская. – М. : Наука, 1981. – С. 19–44.

2. Бех І. Психологічні механізми сходження особистості до духовних цінностей / І. Бех // Педагогіка і психологія. – 2011. – № 2 (7). – С. 37–44.
3. Божович Л. Личность и её формирование в детском возрасте / Л. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 435 с.
4. Булах І. Психологія особистісного зростання підлітка / І. Булах. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. – 340с.
5. Васильев Я. Футурреальная психология личности : [монография] / Я. Васильев. – Николаев : Изд-во «Илион», 2007. – 519 с.
6. Выгодский Л. Воображение и творчество в детском возрасте / Л. Выгодский. – М. : Просвещение, 1991. – 93 с.
7. Рейнвальд Н. Личность как предмет психологического анализа / Н. Рейнвальд. – Харьков : Вища школа, 1974. – 165 с.
8. Татенко В. Субъект психической активности: поиск новой парадигмы / В. Татенко // Психологический журнал; ред. А. Брушлинский, И. Александров, И. Чеснокова. – 1995. – Том 16. – № 3 – С. 23–34.
9. Томчук М. Деструктивний вплив інформаційних засобів на емоційно-почуттєву сферу особистості у дошкільному – юнацькому віці / М. Томчук, С. Томчук // Наука і освіта. – 2014. – № 9. – С. 85–88.
10. Фельдштейн Д. Возрастная и педагогическая психология : Избранные психологические труды / Д. Фельдштейн. – Воронеж : НПО «МОДЭК», 2002. – 432 с.

Шилова Н. И. Психологические особенности направленности личности современного подростка

В статье проанализированы различные подходы к изучению направленности личности подростка. Рассмотрены роль и особенности развития данного феномена с точки зрения деятельностного и личностного подхода. Определена сущность понятия направленности, с учетом западных, советских и отечественных моделей. Акцентировано внимание на жизненных целях и активности подростка, понимаемых как способность его к общественно полезному преобразованию окружающего мира через деятельность. Раскрыты основные структурные компоненты направленности подростка, а именно: мотивы, цели, интересы, склонности, способности, убеждения, установки, идеалы, мировоззрение.

Ключевые слова: подростковый возраст, направленность, личность, цель, мотив, установка, деятельность, самореализация, внутренний мир человека.

Shylova N. I. Psychological characteristics of the goal orientation of the adolescent's personality

The article analyzes various approaches of studying the personality's direction. The role and peculiarities of the development of this phenomenon from the point of view of the activity and personal approach are considered. The essence of the orientation's concept is defined, the Western, Soviet and domestic models was generalized. Attention is focused on the vital goals and activity of the individual, it is understood as a person's ability to socially use full transformation of the surrounding world through activity. The main structural components of the personality's orientation are revealed such as motives, goals, interests, inclinations, abilities, beliefs, attitudes, ideals, worldview.

Key words: adolescence, direction, personality, purpose, motive, setting, activity, self-realization, inner world of person.